

УДК 738.3:7.05:903.25:2-17(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.5.20>

Пузенко Іван Вікторович,

старший викладач кафедри художньої кераміки,
дерева, скульптури та металу
Київської державної академії декоративно-прикладного
мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука
ORCID ID: 0009-0008-7469-4830
puzenko_i@kdidpamid.edu.ua

Халмурадова Юлія Віталіївна,

доктор філософії,
доцент кафедри художньої кераміки, дерева, скульптури та металу
Київської державної академії декоративно-прикладного
мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука
ORCID ID: 0000-0002-9349-231X
y.royik@gmail.com

САКРАЛЬНА СИМВОЛІКА БІНОКЛЕПОДІБНИХ ФОРМ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Мета роботи полягає у розкритті символічного потенціалу біноклеподібних форм трипільської культури. На основі комплексного аналізу наукових праць археологів, культурологів, керамологів та інших науковців у статті запропоновано аналітичний огляд сакрального значення біноклеподібних посудин стародавньої цивілізації Трипілля-Кукутень. Адже форми, що мають двокамерну структуру, розглядаються нині не лише як утилітарні та ритуальні предмети, але й як носії глибоких смислів та архетипів, пов'язаних з уявленням про дуальність та цілісність світу. Дана праця розкриває основні тенденції впливу сакрального світу на розвиток керамічного ремесла, його роль у духовному становленні трипільського суспільства. Основна ідея дослідження фокусується на естетичній довершеності згаданих мистецьких форм ритуального призначення. Зазначається, що саме родючість у трипільців була головним сенсом ритуальних практик. Сакральна сфера трипільців була нерозривно пов'язана з культом родючості, і біноклеподібні посудини виступали символом шанування землі, жінки-матері і природи загалом. Окрему увагу приділено розгляду технологічних та художньо-стилістичних особливостей біноклеподібних посудин трипільської цивілізації. Проаналізовано роль та значення сакральних традицій у цьому процесі. Охарактеризовано найбільш відомі наукові версії значення біноклеподібних посудин та аргументоване власне бачення. Визначено головні риси символічної трансформації двокамерних форм у сучасному дизайні. Зазначено, що форма перестає бути ритуальною, але її символічний дуальний образ, як основа композиції, залишається ключовим у емоційному сприйнятті дизайнерського об'єкта. Таким чином, стаття підкреслює значення біноклеподібних посудин як культурного феномену, що зберігає сакральність надихаючи мистців на нові художні інтерпретації.

Ключові слова: біноклеподібні посудини, кераміка, трипільська культура, архетип, сакральна символіка, художні інтерпретації, дизайн.

Puzenko Ivan, Khalmuradova Yuliia. THE SACRED SYMBOLISM OF BINOCULARS OF THE TRYPYLIAN CULTURE

The purpose of the work is to reveal the symbolic potential of the binocular-like forms of the Tripoli culture. On the basis of a complex analysis of the scientific works of archaeologists, culturologists, ceramologists and other scientists, the article offers an analytical review of the sacred significance of binocular-shaped vessels of the ancient Trypillia-Kukuten civilization. After all, forms with a two-chamber structure are now considered not only as utilitarian and ritual objects, but also as carriers of deep meanings and archetypes associated with the idea of the duality and integrity of the world. This work reveals the main trends in the influence of the sacred world on the development of ceramic craft, its role in the spiritual formation of Trypillian society. The main idea of the study focuses on the aesthetic perfection of the aforementioned art forms of ritual purpose. It is noted that fertility was the main meaning of ritual practices among the Trypillians. The sacred sphere of the Trypillians was inextricably linked with the cult of fertility, and binocular vessels stood out as a symbol of veneration of the earth, the mother woman,

and nature in general. Special attention is paid to the consideration of the technological and artistic and stylistic features of binocular vessels of the Trypillian civilization. The role and significance of sacred traditions in this process is analyzed. The most famous scientific versions of the significance of binocular vessels are characterized and one's own vision is argued. The main features of the symbolic transformation of two-chamber forms in modern design are determined. It is noted that the form ceases to be ritual, but its symbolic dual image, as the basis of the composition, remains key in the emotional perception of the design object. Thus, the article emphasizes the significance of binocular vessels as a cultural phenomenon that preserves sacredness, inspiring artists to new artistic interpretations.

Key words: *binoculars, ceramics, Trypillian culture, archetype, sacred symbolism, artistic interpretations, design.*

Вступ. Попри стрімкий розвиток технологій та глобалізаційні процеси, матеріальна та духовна спадщина стародавніх цивілізацій залишається фундаментом в контексті сучасності. Людство й надалі буде свій культурний простір на речових свідченнях давніх культур, які беззаперечно стали невід'ємною частиною розвитку новітнього мистецтва та дизайну. Зокрема особливе місце серед них займає Трипільська культура, що залишила по собі численну речову спадщину – керамічні посудини та ритуальні форми, орнаментальні знаки, інше. Ці артефакти не лише відображають побут і світогляд трипільців, а й стають джерелом натхнення у сучасному дизайні.

Необхідно підкреслити, що Трипільська культура – унікальне явище історії людства. Завдяки «тривалому існуванню та виключно важливим виробничо-культурним процесам» [1, с. 65], вона відіграла безпрецедентну роль у становленні цивілізації Європи та Азії. Саме в культурі Трипілля-Кукутені відбулася остаточна перемога відтворюючої економіки, що було проявом неолітичної революції. Це стало можливим завдяки одночасним впровадженням землеробства та тваринництва. Адже, без свідомого переходу до ефективного вирощування рослин та тварин, що створило надлишки продуктів, та значних досягнень в ремеслах, таких як: гончарство, ткацтво, металообробка, було б неможливе створення великих поселень та розвитку цивілізації загалом. Зазначене вище стало вагомою складовою загальноєвропейських здобутків зародження першої цивілізації. Згодом, трипільці звільнились від постійних турбот про їжу і в них з'явився час для будівництва осілих поселень, виготовлення

посуду, заняття мистецтвом, формування духовного та сакрального світогляду. В даній праці ми звернемося до впливу тодішніх сакральних уявлень та ритуалів на розвиток керамічного ремесла, його роль у духовному розвитку трипільського суспільства.

Матеріали та методи. Серед досліджень «візитних карток» духовної складової Трипілля слід назвати роботи вітчизняних вчених, присвячених вивченню біноклеподібних посудин, у формі яких культова функція домінує над практичною. Зазначимо, що у період найвищого розвитку трипільської цивілізації сакральні біноклеподібні форми мали широке розповсюдження на переважній частині поселень культури Трипілля-Кукутені. Різні аспекти цієї проблеми розглядає В. Хвойка, С. Бібіков, Т. Мовша, Т. Пасек, В. Рибаків, М. Відейко [2, с. 39–52], О. Цвек, С. Рижов [3, с. 211–212], І. Заєць [1] та інші. Проте, більшість дослідників обмежуються твердженням про їх ритуальне призначення. Проблематику «біноклів» з точки зору духовності та символізму було висвітлено у поодиноких працях О. Завалія [4, с. 325–327], Д. Короля [5, с. 80–102], Є. Причепія [6, с. 37–49] та інших.

Тому значення біноклеподібних посудин, як і інших форм трипільської культури, потребують детального аналізу, зокрема з сакральної точки зору. Для досягнення поставленої мети у дослідженні використано комплексний міждисциплінарний підхід, який охоплює мистецтвознавчий, історико-культурний, порівняльно-типологічний та символічно-семіотичний аналіз. Для дослідження витоків біноклеподібної форми культури Трипілля-Кукутені та їх еволюції використовувався метод історико-культурного

аналізу. Для виявлення спільних та відмінних рис у ґрунтуванні символічного значення досліджуваних форм здійснено порівняльно-типологічний та символічно-семіотичний аналізи. Мистецтвознавчий аналіз застосовувався для розгляду форми та композиційних особливостей трипільського біноклеподібного посуду.

Результати. Гончарство у трипільців виділялося в окрему галузь, а виготовлення посуду із поступовим розвитком цивілізації перетворилося на ремесло, з власною технологією виробництва, технічним оснащенням та стандартизацією посуду. Зокрема, на території великих поселень (протоміст) археологами були знайдені залишки спеціалізованих двоярусних гончарних горнів, що свідчать про існування масового виробництва. Також, високий технічний та художній рівень виробів трипільської кераміки вказує на розвиток інтелекту та високий естетичний смак творців далекого минулого. В даній праці більш детально охарактеризуємо технічні та художньо-стилістичні особливості саме біноклеподібних посудин (біноклів) трипільської цивілізації, котрими наші пращури користувалися в духовних (релігійних) практиках на зорі зародження цивілізації Європи. Особливий акцент зроблено на семантичному аспекті виробів, що дозволяє проаналізувати їх роль як носіїв сакральної символіки та архетипічних уявлень.

Варто зазначити, що біноклеподібні вироби (біноклі) – беззаперечно, важлива частина сакральної та духовної культури Трипільської цивілізації. Біноклеподібними називають посудини з двома циліндричними трубками, котрі з'єднані між собою кількома перемичками. Крім біноклів (подвійних посудин) відомі знахідки «моноклів» та «триноклів» [7].

Біноклеподібні посудини з'являються у другій половині V – першій половині IV тис. до н. е., а впродовж IV тисячоліття поширюються територіями Прикарпаття та Молдови, Пруто-Дністровського межиріччя та Правобережної України. На початку III тис. до н. е. біноклеподібні посудини з'являються по всьому ареалу культури

Трипільля-Кукутені. Також в цей період змінюється форма посудин, а саме пропорції, та зменшується кількість перемичок [8].

У статті «Керамічний посуд трипільського поселення Небелівка (за результатами розкопок 2009 р.)» Овчинников Е. підкреслює факт, що біноклеподібні вироби складаються з двох циліндричних трубок із трохи опуклими боками, які мають з обох сторін чашоподібні розтруби-навершя. Отвори трубок завжди наскрізні [9, с. 34]. На сьогодні серед «біноклів»-посудин дослідники розрізняють декілька типів конструкції трубок. Перший тип – двочастинна трубка, яка складається з двох розтрубів: невеликий верхній та нижній, що займає близько 75% висоти виробу. Також серед біноклеподібних посудин трапляються вироби з явними антропоморфними рисами. Важливою деталлю біноклів є перемички. Зазвичай таких перемичок три: верхня, центральна та нижня. Серед варіантів форм перемичок можна виділити наступні: потрійні, подвійні та пласкі з петлею-вушком збоку. Зокрема, деякі з потрійних перемичок мають антропоморфні риси: виступ зверху, що імітує голову, в центральній частині – виступи у вигляді грудей та ніг – у нижній частині. Хоча знайдені у Небелівці фрагменти «біноклів» мають сліди лише двох перемичок – верхньої і нижньої, які кріпилися по кінцях чашоподібних розтрубів. «Біноклі» з Небелівки досить великі та масивні. Прикрашено посудини навскісними смугами з трьох широких стрічок, а верхні чаші-розтруби ще і коме-тами [9, с. 34].

Предметами, які мають символічне значення, були насичені майже всі трипільські комплекси. Якщо враховувати численну масу «біноклів», то побачимо, що вони знаходились в кожному житлі, а окремі з них мали по кілька десятків таких виробів. Так, у культовому житлі №11 з поселення Кліщів було знайдено 20 біноклеподібних предметів (розкопки І. Зайцева). Можна припустити, що концентрація сакральних предметів в одному житлі, а саме біноклеподібних посудин (біноклів), різноманітних фігурок та інших предметів, які утворюють культовий

комплекс (зосереджені переважно на вівтарях) пов'язані з різноманітними магічними ритуалами в образі жертвоприношення [10]. На поселенні Васиївка в житлі №1 на земляній підлозі зафіксовано відкрите вогнище з бортиком підковоподібної в плані форми. Ділянка підлоги навколо вогнища була підмазана тонким шаром глини. Поруч знайдено дві зернотерки, розвали посудин, серед яких біноклеподібна посудина з обпаленою кісткою в одній з чаш [10, с. 58].

Не зважаючи на те, що «біноклі» добре відомі з археологічних досліджень, їхнє розташування у побутовому середовищі досі залишається предметом наукових дискусій, що дозволяє розкрити взаємозв'язок між матеріальною та духовною (сакральною) культурою трипільців. Адже, беззаперечно, кількість біноклеподібних форм у межах одного житла та їх розташування у плануванні поселень свідчать про їх ритуальне призначення.

За довгий час існування культури Трипілля-Кукутені формоутворюючі засади біноклеподібних виробів змінювалися, як і їх декорування. Часто у декоруванні біноклів переважає поліхромний ангобний розпис або зустрічається давлений заглиблений орнамент заповнений білою пастою (інкрустація). В. Петруню вдалося відновити декілька рецептів білої пасти. З часом на значній частині біноклеподібних виробів замість поліхромного з'являється монохромний розпис – виконаний окисом заліза, по деяких виробих зникають наскрізні отвори [11, с. 188]. Висвітлюючи глибинні процеси трипільського світосприйняття, вчений Б. Рибаків у своїй праці «Космологія та міфологія землеробів енеоліту» підкреслював приналежність біноклеподібних виробів до релігійних уявлень давніх землеробів. Світосприйняття раннього землероба він визначав формулою: зерно, земля, дощ дорівнює урожай. На його думку, малюнки на керамічних виробих мають магічне значення і їх можна зрозуміти лише при застосуванні наведеної формули.

Питання цільового призначення біноклеподібних форм досі виступає предметом наукових дискусій та залишається відкритим

для подальших досліджень. Було окреслено декілька основних версій, запропонованих різними науковцями. На думку дослідників Штернома Е. фон та Пассек Т. використання біноклеподібних посудин на піддонах спостерігається у керамічному комплексі Трипілля-Кукутені у якості підставок, але варто звернути увагу, що інших археологічних підтверджень цієї версії у трипільській культурі не виявлено. У трактуванні німецького археолога Еберта М. трипільські біноклі могли використовуватися як барабани. Подібні припущення підтверджувались етнографічними прикладами. Однак таке припущення спростовують наукові працівники з Вінницького обласного краєзнавчого музею, вказуючи, що конструкція виробу не дозволяє рівномірно натягнути на «бінокль» шкіру, тому такий барабан не зміг би нормально звучати. В інтерпретації історика та археолога Кожина П. глиняні «біноклі» були моделями дерев'яних пристроїв для перенесення зерна. Такі дерев'яні пристрої мали шкіряне дно, а ремічки виробу слугували отвором для палиці. Відповідно до версії археолога Рибаків Б. так звані «біноклі» могли використовуватися в обряді «поїння землі», який вважається частиною аграрного культу родючості.

Так як, в більшості поселеннях знайдено велику кількість «біноклів», які були поширені на середньому та на початку пізнього етапу розвитку культури Трипілля-Кукутені, є всі підстави вважати, що вони застосовувались в масових релігійних (сакральних) обрядах. Ми вважаємо, що останнє згадане припущення про те, що трипільські біноклеподібні посудини служили для своєрідного обряду «поїння землі», найбільш ймовірне. Адже, трипільці були надзвичайно віруючими та не уявляли своє життя без сакральних обрядів, для них земля була Верховною Богинею. Багато дослідників розглядають біноклеподібні посудини як сакральний предмет, який символізує двох богинь з піднятими над головою чашами. Причепій Є. вважає, що біноклеподібні посудини приховують не двійку, а трійку богинь і символізують ідею їх єдності. Тому, беззаперечно,

трипільські біноклеподібні посудини – ритуальний інструмент аграрного культу. Уся їх кераміка просякнута міфологією та архетипами. Існує кілька точок зору призначення «біноклів», та при всій багатоваріантності пояснень функціонального призначення посудин, їх трактовка зводиться до ритуалу пов'язаного з культом родючості та обрядових практик, пов'язаних з достатком та переходом між світом живих і давніх предків. Спіралевидні орнаменти підкреслюють ідею руху енергії та циклічності життя, форма вказує на дуальність природних і космічних сил.

Таким чином, можна стверджувати, що біноклевидні вироби (біноклі) використовувались, як магичні скульптури (предмети) при певних сакральних діях. Форми біноклеподібних виробів підпорядковувались певним магичним функціям, хоча різноманітність трактовки форм, об'ємів та декорування біноклів вражає. Наприклад, О. Цвек у науковій праці описує біноклеподібний посуд зі Шкарівки, який відтворює жіночий образ. На аналогічній посудині з Веселого Кута розтруби з'єднуються з ромбом з округлим отвором у середині. Ромб пов'язується дослідниками з символом жінки та родючості, а округлий отвір у перемичці символізує солярний знак. Поєднання між собою символів родючості та астральних знаків вказує на полісемантичність релігійних уявлень трипільців [12].

Безпосередньо проблематика біноклеподібних посудин рідко ставала окремим об'єктом досліджень, однак у контексті вивчення духовної культури трипільського населення, це питання завжди посідало провідне місце. Відмітимо, що про естетичні вподобання наших пращурів не можна говорити окремо без аналізу їхнього сакрального бачення світу. Людина давнього суспільства жила в просторі, де її дії підпорядковувалися містичним ритуалам, що знайшли відображення в артефактах трипільської культури. Для людини енеоліту сакральне – це те, що відображає світовий порядок, їх особливе бачення світу. Тому, духовність трипільців відобразилась на всій матеріальній культурі. І кераміка наших

пращурів не є виключенням. Багатство форм і об'ємів, орнаменти насичені магичними символами та сакральними образами, прикрашають кераміку трипільців. Тут доречно нагадати слова Рибаківа Б.: «Трипільське ритуальне мистецтво було набагато складнішим і багатограннішим ніж ми його уявляємо». Важливою умовою пізнання духовного рівня стародавніх суспільств, особливо на основі археологічних знахідок, є вивчення практичної участі тогочасних людей у виробництві, соціальних структурах – сім'ї, общині. Важливим є також урахування значимості навколишнього природного середовища та взаємодії людини і природи.

Ми підтримуємо думку Є. Гула, що нині Трипільська культура стала прикладом художньо досконалого оформлення утилітарних предметів побуту в період первісного суспільства на території України. У цьому контексті її можна розглядати як фон і ґрунт для прообразу сучасного мистецтва дизайну [13, с. 132–139].

На нашу думку, для сучасних дизайнерів формоутворення та орнамент біноклеподібного посуду Трипільля-Кукутені становить великий інтерес, оскільки архетип дуальності універсальний. Форма цих посудин символізує подвійність, що й сьогодні переосмислюється та використовується в сучасному дизайні. Зауважимо, що значення подвійної посудини було значно посилене разом з відкриттям на європейському континенті Храму трипільської культури [14, с. 97–121; с. 309–334], що поблизу села Небелівка, Кіровоградської області. Храм став зразком організованого духовного життя хліборобської спільноти з віднайденими символами релігійного культу в сакральному просторі будівлі. І ось на одному із семи вітарів Храму археологи знайшли фрагменти так званого «бінокля». В проблематиці ритуального «бінокля», на наш погляд, варто відійти лише від зовнішніх ознак. Відомі археологічні знахідки з внутрішнім наповненням посудини свідчать про те, що використовувався він по різному. В одному випадку був повністю заповнений зерном [15, с. 156], в іншому перепаленими відщепами з крем'яними

наконечниками стріл. Маніпуляції з «біноклем» могли відрізнятися у залежності від священнодійства й ситуації, а ось внутрішньо духовний символ «парних» структур поєднаних в один об'єкт залишався одним [16].

Висновки. Отже, біноклеподібні посудини є значущим феноменом матеріальної та духовної культури Трипільської цивілізації, що поєднують утилітарно-ритуальне призначення з глибоким символічно-сакральним наповненням. Естетична довершеність біноклеподібного посуду свідчить про високий рівень художньо-образного мислення трипільців, їх майстерність поєднувати форму і зміст в гармонійне ціле. Підтверджено, що родючість

була головною цінністю сакрального світогляду у Трипільській культурі та головним смисловим виміром усієї цивілізації, фундаментом у ритуально-обрядовій культурі трипільського суспільства. Біноклеподібні посудини акумулюють архетипи родючості, жіночого начала та ідеї оновлення життя. Отже, головний сенс дослідження цієї унікальної пластики має полягати у визначенні її внутрішнього значення, без надмірної уваги до зовнішніх деталей, які постійно змінювалися. Збереження візуальної форми символіки при втраті її семантичного значення обумовлює необхідність комплексного вивчення останнього в контексті культурної спадщини.

Література:

1. Заєць І. Витоки духовної культури українського народу. Київ : Аратта. 2006. 328 с. С.65.
2. Відейко М., Гошко Т. Дослідження та експериментальне відтворення технологій мальованого посуду трипільської культури. *Київські історичні студії: науковий журнал*. 2020. № 1 (10). С. 39–52. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.1.6> (дата звернення: 10.07.2024). DOI: 10.28925/2524-0757.2020.1.6
3. Рижов С. Трипільська цивілізація у спадщині України: *матеріали наук.-практ. конф. «Трипілля: до 110-річчя відкриття трипільської культури»*, 30-31 травня 2003 р. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2004. С. 211–212.
4. Завалій О. Трипільські «біноклі». Київ. С. 325–327. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15994/1/46.pdf>],
5. Король Д. Спроба реконструкції трипільської міфології за пам'ятками мистецтва. 1999. С. 80–102. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd227dc8-9337-40d4-860d-b38ff567f49f/content>
6. Причепій Є. Культові керамічні вироби та орнаменти посуду трипільців у світлі ідей праміфу. *The culturology ideas*. 2018. №13 С. 37–49. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD13_Prychepii.pdf
7. Куценяк О. Біноклеподібні посудини, або загадки трипільської культури у фондах Львівського історичного музею. 2017. URL: <https://photo-lviv.in.ua/binoklepodibni-posudyny-abo-zahadky-trypilskoji-kultury-u-fondah-lvivskoho-istorychnoho-muzeju/> (дата звернення: 05.09.25)
8. У Вінницькому музеї розповіли про глиняні «біноклі» часів трипільської культури. *Вінниця.info: вебсайт*. URL: <https://vinnitsa.info/article/u-vinnyts-komu-muzeyi-rozpovily-pro-hlynyani-binokli-chasiv-trypil-skoji-kul-tury> (дата звернення: 05.09.25)
9. Овчинников Е. Керамічний посуд трипільського поселення Небелівка (за результатами розкопок 2009 р.). С. 34. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/0994e93b-937d-42ad-a498-cee220c269cb/content> (дата звернення: 05.09.25)
10. Бурдо Н. Сакральний світ трипільської цивілізації. Київ, 2005. 305 с. [Електронне видання]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Burdo_Nataliia/Sakralnyi_svit_trypilskoji_tsyvilizatsii.pdf.
11. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків: Фоліо. 2007. 415 с. С.188.
12. Цвек О. Релігійні уявлення населення Трипілля. 1993. с.74-91. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/0ed1ce36-3065-4b8a-9191-6328c2c54ec7/content>
13. Гула Є. Художнє мистецтво Трипілля в контексті розвитку українського дизайну. *Візуальні мистецтва. Наукові записки*. Серія: Мистецтвознавство. 2019. № 2. (вип. 41). С. 132–139.
14. Відейко М., Бурдо Н. «Мегаструктура» – Храм на трипільському поселенні біля с. Небелівка. *Культовий комплекс Кукутень-Трипілля та його сусіди. Збірка наукових праць*. Інститут археології НАН України, 2015. 476 с. С. 97–121; С. 309–334.
15. Літопис Хмельниччини: *краєзнавчий збірник*. Хмельницький: ПП Мельник А.А. 2015. 332 с. С. 156.
16. Целик М., Бурдейна О., Гонга Л. Використання трипільських знаків в сучасному мистецтві. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2019/paper/viewFile/6148/5142>

References:

1. Zaiets, I. (2006). Vytoky dukhovnoi kultury ukrainskoho narodu [The origins of the spiritual culture of the Ukrainian people]. Kyiv: Aratta. 65 [in Ukrainian].
2. Videiko, M., & Hoshko, T. (2020). Doslidzhennia ta eksperymentalne vidtvorennia tekhnolohii malovanoho posudu trypilskoï kultury [Research and experimental reproduction of the technologies of painted pottery of the Trypillian culture]. *Kyivski istorychni studii: naukovyi zhurnal*. № 1 (10). 39–52 [in Ukrainian].
3. Ryzhov, S. (2004). Trypilska tsyvilizatsiia u spadshchyni Ukrainy [Trypillia civilization in the heritage of Ukraine]: *materialy nauk.-prakt. konf. "Trypillia: do 110-richchia vidkryttia trypilskoï kultury"*, 30–31 travnia 2003 r. Kyiv: Vyd. tsentr "Prosvita". 211–212 [in Ukrainian].
4. Zavalii, O. Trypilski "binokli". Kyiv. 325–327 [in Ukrainian].
5. Korol, D. (1999). Sproba rekonstruktsii trypilskoï mifolohii za pamiatkamy mystetstva [An attempt to reconstruct Trypillian mythology based on art monuments]. 80–102 Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd227dc8-9337-40d4-860d-b38ff567f49f/content> [in Ukrainian].
6. Prychepii, Ye. (2018). Kultovi keramichni vyroby ta ornamenti posudu trypiltsiv u svitli idei pramifu [Cult ceramic products and ornaments of Trypillian dishes in the light of the ideas of protomylth]. *The culturology ideas*. №13. 37–49 [in Ukrainian].
7. Kutseniak O. (2017). Binoklepodibni posudyny, abo zahadky trypilskoï kultury u fondakh Lvivskoho istorychnoho muzeiu [Binocular-shaped vessels, or mysteries of the Trypillian culture in the collections of the Lviv Historical Museum]. Retrieved from: <https://photo-lviv.in.ua/binoklepodibni-posudyny-abo-zahadky-trypilskoji-kultury-u-fondah-lvivskoho-istorychnoho-muzeiu/> [in Ukrainian].
8. U Vinnytskomu muzei rozpovily pro hlyniani "binokli" chasiv trypilskoï kultury [The Vinnytsia Museum told about clay "binoculars" from the Trypillian culture]. *Vinnytsia.info: veb sait*. Retrieved from: <https://vinnytsia.info/article/u-vinnyts-komu-muzeiyi-rozpovily-pro-hlyniani-binokli-chasiv-trypil-skoyi-kul-tury> [in Ukrainian].
9. Ovchynnykov, E. (2009). Keramichni posud trypilskoho poselennia Nebelivka (za rezultatamy rozkopok 2009 r.) [Ceramic vessels from the Trypillian settlement of Nebelivka (based on the results of excavations in 2009)]. 34. [in Ukrainian].
10. Burdo, N. (2005) Sakralnyi svit trypilskoï tsyvilizatsii [The sacred world of the Trypillian civilization]. Kyiv. 305. [Elektronne vydannia]. [in Ukrainian].
11. Burdo, N., Videiko, M. (2007) Trypilska kultura. Spohady pro zoloty vik [Trypillia Culture. Memories of the Golden Age]. Kharkiv: Folio. 415. 188. [in Ukrainian].
12. Tsvek, O. (1993). Relihiini uiavlennia naselennia Trypillia [Religious beliefs of the population of Trypillia]. 74–91. [in Ukrainian].
13. Hula, Ye. (2019). Khudozhnie mystetstvo Trypillia v konteksti rozvytku ukrainskoho dyzainu [The art of Trypillia in the context of the development of Ukrainian design]. *Vizualni mystetstva. Naukovi zapysky*. Seria: Mystetstvoznavstvo. № 2. (Vyp. 41). 132–139 [in Ukrainian].
14. Videiko, M., & Burdo, N. (2015). "Mehastruktura" – Khram na trypilskomu poselenni bilia s. Nebelivka. Kultovyi kompleks Kukuten-Trypilla ta yoho susidy ["Megastructure" – Temple in the Trypillia settlement near the village of Nebelivka. Cult complex Kucuteni-Trypilla and its neighbors.]. *Zbirka naukovykh prats*. Instytut arkhеolohii NAN Ukrainy, 476 [in Ukrainian].
15. Litopys Khmelnychchyny: kraieznavchyi zbirnyk (2015) [Litopys Khmelnychchyny: regional collection]. Khmelnytskyi: PP Melnyk A.A. 332 [in Ukrainian].
16. Tselyk, M., Burdeina, O., Honta, L. Vykorystannia trypilskykh znakiv v suchasnomu mystetstvi [The use of Tripoli signs in modern art] [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2019/paper/viewFile/6148/5142>

Стаття надійшла: 21.10.2025

Прийнято: 10.11.2025

Опубліковано: 28.11.2025